

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В З. Д. А.

НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

А. К О Т О В И Ч.

Григорій Савич Сковорода
УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ XVIII СТ.

НІУ ЙОРК

1955

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В З. Д. А.
НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

А. К О Т О В И Ч.

Григорій Савич Сковорода
УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ XVIII СТ.

UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH OF U. S. A.

SCIENTIFIC THEOLOGICAL INSTITUTE

A. KOTOWICH.

GREGORY S. SKOVORODA

UKRAINIAN PHILOSOPHER - XVIII CENTURY

NEW YORK

1955

Григорій Савич Сковорода.

.

,

Двісті тридцять років минуло, як в одному з сіл широкої України народилася, і 160 літ минає, як там же померла людина, що майже пів віку купчила круг себе думку українського загалу. Не лише інтелігентні кола України, селянська маса, кріпаки захоплювалися особою тієї людини.

Під пологом темної ночі, що від часів Хмельницького й Мазепи розпорошила синів України в окремих обивателів „малоросійських” губерній, — засвітилася зірка: то помандрував по селах України Старчик Сковорода

Сковорода у другій половині XVIII століття з’єднав круг своєї особи всіх людей України. Величезна заслуга його перед народом, що він після розвалу нашої батьківщини став першим світочем, який — через Котляревського, Шевченка та інших геніїв рідного слова — знову позбирав „малоросійських” обивателів у націю українську...

В роковини народження й смерті світлої людини (* 1722 — † 29. X. 1794) помянути її добрим словом — є скромним завданням автора.

МОЛОДІСТЬ І ШКІЛЬНІ ЧАСИ СКОВОРОДИ.

Григорій Савич Сковорода народився на весні 1722 року, в містечку Чорнухах, Лохвицького повіту на Полтавщині. Його батьки були прості козаки-хлібороби. То були люди, як каже перший біограф Сковороди, „середньо-заможні” та визначалися „чесністю, правдивістю, гостинністю, богобоязливістю та миролюбивим сусідством”. Як і всі селяни, завжди заняті своїми ділами, вони мало звертали уваги на виховання сина та цілком віддали його собі самому. Хлопчик ріс під безпосереднім впливом природи, і першими учителями його були „зелений гай, пісня жайворонка та річка Многа, що в’ється коло Чорнух”.

Уже в дитинстві виявив Сковорода головні риси свого характеру, а саме: релігійність, мрійність, хист до музики та співів, любов до природи. Не будучи від кого-будь залежним, часто-густо бігав він з іншими дітьми в ліс і там, зіставшись один, співав або грав на сопілці; а не то — поринав у спостереження природи. Особливо подобався йому вірш Івана Дамаскіна: „Образу златому на полі Деїрі служиму, тріє твої отроци небрегоша безбожного велінія”, — який він через те завжди й повторяв.

У 6-7 році від роду — почав Сковорода учитися в дячка „псалтира та часослова”, китів тодішньої початкової науки, і дуже хутко поборов її. При тому виявив він надзвичайний хист до науки та величезну охоту до читання книжок. Дуже хутко в особі свого ученика дяк мав неабиякого помічника, що разом із ним почав читати й співати на кли-

росі... Безумовно, Сковорода багато набув од свого першого учителя. Дяк був перший, та напевно й єдиний, хто хоч сяк-так міг задовольнити розбуджений розум молодого хлопця та порадити батькам Григорія — віддати талановитого хлопця в науку до Київської академії. На 17 - 18 році життя Сковорода був уже студентом академії.

У шкільній науці того часу панувала схоластика. Простий спис предметів, які студіювалися тоді в академії, впевняє, що була то не наука в теперішньому значінню цього слова. Вся наука полягала в засвоюванню відомих правил і приписів. Була в навчанні, від мов і до філософії включно, якась своерідна граматика. Школа XVIII віку взагалі не турбувалася про те, щоб, давши своїм вихованцям якісь певні відомості, одночасно навчити їх самостійно розбиратися в річах і обставинах. Навпаки, вона намагалася вбити в них натяк на самостійність у думках і оригінальність їх. Індивідуальність і самостійність думок рішучо заборонялися тоді. От чому й виховання в Київській академії (як і скрізь по школах XVIII століття) не було відповідне вимогам життя. Тут царювала різка, буцигарня та система зубріння. І керманічі школи більше дбали про те, аби покарати бурсака, що мав недолю порушити яке-будь правило шкільного припису, ніж навчити його чого-будь певного.

Нам не відомо докладно, яке вражіння зробила на молодого Сковороду академія, як вона йому взагалі подобалась. Але з великою дозою певности можна сказати, що атмосфера шкільного життя, а особливо після вільного життя під батьківським дахом, — була йому не до вподоби, що філософ мусів її не любити. Про це бодай свідчить і увесь склад натури Сковороди, його характер, а також — почасти — і його майбутні погляди

на виховання та школу. Сковорода очевидно був протестантом проти порядків, що тоді панували у Київській академії, тому похвали, про які згадує Ковалинський, що їх у великій кількості одержував філософ від шкільного начальства, не були зовсім заслужені філософом. То було просте непорозуміння. Академічна адміністрація не зрозуміла, з ким мала діло в особі молодого талановитого студента.

Сковорода вчився ліпше усіх. Самійло Миславський, відомий у XVIII столітті архієрей, що вчився деякий час разом з філософом у Київській академії, — у всьому стояв нище Григорія та не користувався такою популярністю серед товаришів і учителів, як Сковорода. Але філософ не задовільнявся знаннями, які давала йому школа. Тому Сковорода намагався поширити свою освіту читанням книжок, до чого мав велику охоту, як ми бачили вже, — ще з дому. Київська академія у XVIII столітті мала досить велику книгозбірню і філософ мав на чому зупинити свою увагу.

У 1741 році засіла на престолі російської імперії цариця Єлисавета Петрівна. Познайомившись із Україною в особі її сина Олексія Розумовського ще княжною, — вона тепер почала виявляти свою надзвичайну симпатію й увагу до цього краю. І це виявилось між іншим у тому, що цариця звеліла набрати до свого хору співаків головним робом із України. Попав у число таких щасливців і Сковорода. Маючи 20 літ від роду, він мав залишити Київську академію з її наукою та податися до Петербурга на посаду придворного співака.

Як провів Сковорода час у Петербурзі, чим займався, oprіч своїх звичайних обов'язків, що він із дворічного перебування при царському дворі, — не відомо. Проте, мабуть,

не впадобалося йому Петербурзьке придворне життя. Коли через два роки, у вересні 1744 року, Сковорода прибув із двором Єлисавети Петрівни до Києва і дістав тут звільнення від посади з чином „придворного уставщика”, він не схотів використати свого титулу задля доброї кар'єри, але вступив знов до Київської академії простим студентом.

З часу перебування філософа в академії — існує дуже цікава й характерна для нього легенда. Оповідають, що Сковороду почали вмовлять прийняти чин священника. Філософ з початку відмовлявся. Але нарешті коли це йому надокучило, прикинувся придуркуватим і почав загикуватися. За це його вигнано із академічної бурси.

Філософ не скінчив курсу академії. В ній він зіставався рівно стільки, скільки уважав для себе потрібним. Узявши від академії те, що вона могла йому дати, Сковорода, мабуть з початком осені 1749 року, залишив її.

ПЕРШІ ПОДОРОЖІ СКОВОРОДИ.

Сковорода залишив академію, але — на превеликий жаль — академія не залишила Сковороди. Підбір книжок книгозбірні академічної, з якої користав філософ, будучи студентом, та взагалі ідеї, що царювали тоді в головах панотців-схолястиків, що вчили його, дають певне право робити висновок, що джерело науки українського філософа полягає в Київській академії. Академія зупинила увагу філософа майже виключно на стародавній-клясичній літературі та творах Отців Церкви, і та ж академія нарешті зробила зі Сковороди лише еkleктика*) та „любителя святих Біблії”.

*) Філософські погляди, побудовані на основі та сполученні думок інших мислителів.

Покинувши академію, Сковорода почав мріяти про Західну Європу, про знання, які б міг там здобути, про широкі обрії, що там би йому відчинилися. Філософ почав міркувати, якби туди потрапити. І доля усміхнулася до мрійливого юнака. — За границю, за давно заведеним звичаєм, їхав полковник Вишневський задля закупна до російського царського двору — вина. Їхав він із цілим штабом слуг та урядовців і підшукував дяка до православної церкви на Угорщині, де мав залишитися при закуплених виноградниках на довший час. Вишневському порекомендував хтось (мабуть в академії) Сковороду, як чоловіка, що добре знає чужі мови, володіє неабияким голосом та до того ще має чин „приворного уставщика”. Вишневський запросив Сковороду, і філософ восени того ж року поїхав за границю, про що лише почав думати.

Манрукочи поза границею, Сковорода побував у Відні, Буда-Пешті, Пресбурзі (Братиславі) й Трнаві (на Словаччині). Цікаво тут відмітити той факт, що коли група українців, на чолі з Архиеп. Мстиславом, у 1944 р. поїхала старий монастир в Трнаві, пріор (ігумен) монастиря, приймаючи наших екскурсантів, говорив: „В нас пам'ятають вашого Сковороду, який колись тут був”, і показують кімнату, в якій він жив. Лише військові події тодішнього часу не дали можливості нашим людям пошукати тоді в старому університеті того міста якихсь матеріальних слідів перебування там Сковороди. Слід відмітити також, що від Токаю до Трнави 300 кілометрів, до Братислави 330, до Буда-Пешту 200, а до до Відня більше 400. Значить, такі далекі прогульки тоді робив тут український філософ, а тому з нього не міг бути акуратний дяк у посольській церкві в Токаї. — Побував Сковорода також у Польщі. Скрізь він

намагався завести знайомство з ученими людьми, в чому йому допомагало знання німецької, латинської й грецької мови. Але хто саме були ті вчені, з якими стрівувався Сковорода за границею, нам не відомо. Зате ми добре знаємо, що із свого коло трирічного перебування на чужині Сковорода нічого корисного для себе не виніс. Ідей заходу він не перейняв, хоч із ними почасти познайомився. За границею не побачив нічого такого, чого б не бачив дома. Він лише упевнився, „що не в нас тільки, а і скрізь — багатому кланяються, а бідного зневажають; дурного ставлять вище розумного; неуку дають нагороду, а вислуга годується жебрацтвом; розпуста пеститься на мягких перинах, а невинність томиться за ґратами; одним словом, — бачив усе те, що можна бачити щодня на нашій земній кулі”. До цього треба додати, що Сковорода мандрував у більшості пішки, а повернувся із-за границі з паличкою в руках та торбою за плечима.

Дома (в Чорнухах) філософ не застав у живих нікого із своєї рідні, окрім одного брата, що не відомо куди виїхав. Господарство було покинуте без догляду. Сковороді припадало таким робом узятися за господарку, бо жадних засобів до життя у нього не було. Та душа його була не для того. „Мінерва” (так філософ звав свій геній) підказувала йому, що не тут його хист, що не господарювати він повинен, але робити щось інше, потрібніше та корисніше. — А тим часом, поки Сковорода міркував, куди обернутися, на що присвятити своє життя, — він проживав у своїх старих знайомих і друзів.

СКОВОРОДА УЧИТЕЛЕМ

Уже в той час ходила про Сковороду слава, як про людину надзвичайну та дуже розумну. Йому запропоновано посаду учителя поезії у Переяславській семінарії, хоч Сковорода про те не просив й не мав, як знаємо, повної академічної освіти. Він згодився.

Ставши учителем (ішов 1753 рік), філософ почав одразу ж викладати свій предмет по-новому. Для того він написв свій перший літературний твір: „Руководство о поезії”, в якому критикував силлябичний спосіб складання віршів та захищав теорію Ломоносова й Третяковського. Іванові Козловичу, архиерею, що керував у той час Переяславською семінарією, прийшла не до вподоби новина Сковорода, і він наказав, щоб Сковорода викладав науку по-старому. Філософ не згодився. Тоді архиерей зажадав від нього пояснень на письмі із приводу такого свавілля, що допустився він. Сковорода відписав, що вважає себе правим, бо нова теорія раціональніша, на чому погоджується з ним багато учених людей, і що він все одно не буде викладати інакше. Своє пояснення філософ закінчив латинською приказкою: „Allia res est sceptrum, allia res est plectrum”, чи то: одне діло посох архиерея, а інше — сопілка пастуха. Архиереєві не вподобался така розмова з ним підлеглої людини і він написав на поясненню Сковорода резолюцію: „Не живяше посреди дому моего творяй гординю”, кажучи просто, — він звільняв філософа з посади.

Залишившись знов без заробітку, Сковорода оселився в одного із своїх переяславських приятелів. Він терпів у цей час сильні недостатки у всьому. Цілком справедливо міг би він сказати у ту пору про себе, що „omnia mea tecum porto”*), бо все його майно було

*) Все моє з собою ношу.

на ньому. І проте філософ не жалувався на свою долю, вона йому не дошкуляла. Всі неприємності життя зносив він терпеливо.

Сталося, що в той саме час (1754 рік) багатий дідич Степан Тамара, що жив недалеко Переяслава, шукав учителя для свого сина. Йому запропонували знайомі Сковороду, і філософ переїхав у село Камрай, маєток Тамари.

Тамара був чоловік гордий. „Він із презирством дивився на кожного, хто не був одягнутий в герби та розписаний родословними”, каже про нього Ковалинський. Не зважаючи на те, що Тамара був людиною і досить освіченою для свого часу, він держався проте звичаїв минулого. Не бажаючи упасти в очах опінії, він навіть ніколи не заговорював до Сковороди. А тим часом останньому частогусто доводилося залишатися з господарем разом. Ясно, що філософу не подобалося таке відношення до себе з боку гордого пана. Та він терпеливо це зносив, бо вважав, що необхідно додержати слова. З Тамарою він умовився на рік і не хотів нарушити умови.

Не так, як батько, ставився до філософа його учень. Він дуже скоро прив'язався до учителя й полюбив його. Сковорода не намагався завалити молодий розум хлопця якими-будь книжними знаннями, але більше йшов до того, щоб зробити з Василя Тамари — чесну, порядну людину. Як прив'язав до себе Сковорода молодого Тамару, можна вивести з листа останнього до Сковороди, що писав він до філософа по тридцяти роках, будучи вже дорослою людиною. У тому листі Тамара зве Сковороду „своїм дорогим учителем” і кличе до себе жити.

Але перше, ніж пройшов рік, який припало Сковороді прожити, згідно з умовою, в Тамари, сталася подія, що знов викинула філософа на улицу.

Одного разу, під час науки зі своїм учеником, Сковорода запитав про щось останнього. Ученик, не бажаючи думати, відповів лайкою. На те філософ не побоявся замітити титулованому шляхтичу, що він мислить, як „свиняча голова”. Свідками цієї розмови були слуги, які донесли зараз же пані про інцидент. Пані розсердилася і насілася на чоловіка, аби нечемного учителя негайно видаливі із хати. І старий Тамара, який сам — як здається — не звернув уваги на згадане непорозуміння, лише піддаючись вимогам дружини, — виповів Сковороді місце. Одпускаючи його, він уперше заговорив до філософа. „Прости, государь мій! Мені шкода тебе”, — промовив, прощаючись з Сковородою.

Від Тамари Сковорода знов переїхав до Переяслава і там оселився у свого приятеля-сотника. Тут стрінувся Сковорода з відомим у XVIII столітті проповідником Каліграфом, який їхав саме до школи Тройце-Сергієвої Лаври, куди його призначено префектом і учителем богословія. Філософ подумав, що й йому варт поїхати до Москви, тим більше — що був тепер без жадного діла, а трапляється нагода їхати разом із Каліграфом. За який місяць (ішов все ще 1754 рік) Сковорода був уже в Тройце-Сергієвій Лаврі.

Намісником Лаври у той час був учений Кирило Ляшевецький. Він уже давно чув про Сковороду й його ученість. Розуміючи, яку користь могла б мати доручена йому школа від праці в ній філософа, Ляшевецький почав намовляти його залишитися назавжди в Лаврі. Та Сковороді була дуже дорога його „тітка”, як він звав Україну, щоб залишив її задля Лаври — і Сковорода одмовився. Він згодився перебути в Лаврі лише час, потрібний задля перекладу якоїсь книжки Плуотарха, що просили його зробити для Лаврської школи. Закінчивши переклад, Сковорода з

палицею в руках, торбою за плечима та сопілкою за поясом — пішов назад у Переяслав, залишивши про себе в Троїцько-Сергієвій Лаврі враження дуже ученої людини та велику приязнь до себе з боку намісника Кирила.

Тим часом Тамара, зрозумівши, що не знайти йому учителя, подібного до Сквороди, — жалкував за філософом. Він тепер шукав побачення з ним, аби знов запросити його до себе за учителя до сина. Про те ж він просив і своїх знайомих. І не встиг іще Скворода повернутися до Переяслава, як йому почали переказувати запрошення Тамари — повернутися знов до нього. Філософ не згоджувався. Досить обрид йому чванько-пан за перший раз, щоб піти до нього на життя вдруге; не хотів ізнову філософ попасти до пана на становище льокая. Але вийшла пригода — несподівана для Сквороди. Один приятель Тамари, здається, не сказавши того самому філософові, привіз його в Камрай до Тамари. Тамара тепер був інакший. Він дуже ввічливо прийняв на цей раз філософа, добре з ним поведився і просив бути виховником його сина. Скворода згодився.

Прожив тепер філософ у Тамари коло чотирьох років... Завжди у вільні від науки години ходив у ліс або поле і там, сам один, слухав пісню жайворонка, шепотіння ліса, делікатні звуки сопілки. Природу Скворода любив над усе. Він розумів її, як може розуміти лише той, хто — за словами Барятинського — одною душею із нею жив. Часто-густо природа приводила філософа в екстазу і в ці хвилини він виливав свою душу у віршах.

Ой ти, птичко жовтобока,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленій травці,
На молоденькій муравці;
От яструб над головою

Висить, хоче ухватить,
Вашою живе він кров'ю,
От, от, кіхті він гострить.

Стоїть явір над водою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.
А вербочки шумлять низько,
Волочуть мене до сна,
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна.

Нащо ж мені замишляти,
Що в селі родила мати?
Нехай у тіх мозок рветься,
Хто високо вгору дметься,
А я буду собі тихо
Коротати мильний вік;
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

Любов до природи найхарактерніша риса душі філософа. Природа давала йому натхнення і всі твори Сковороди написані де-небудь у глухому лісі, на пасіці, під акомпанімент гудіння пчіл... Сковорода писав виключно літом. „Зимою я лише руки грію”, — жартував він.

Сковороді під час його перебування у Тамири було поперх тридцяти років. І тепер ми його уперше бачимо цілком скристалізованим, як чоловіка й як філософа. Тут цілком зложилися в нього ті погляди на життя і світ Божий, що нам відомі нині під назвою учення Сковороди; тут він нам видний вже з тими рисами характеру, що залишаються в нього на завжди. У віршах, написаних у Камраї, виявляє він думки, що звемо філософією Сковороди; у поступках виявляє себе так, що увага людей все більше й більше починає зупинятися на ньому.

Перебуваючи в Камраї, філософ студіював

Біблію та старо-жидівську мову. Знання останньої було йому потрібне задля того, щоб міг читати Старий Заповіт в оригіналі.

СКОВОРОДА В ХАРКОВІ

Наступив 1759 рік. Сковорода, на запитання Білгородського архиєрея Йоасафа Миткевича, зайняв посаду учителя поезії в Харківській колегії. Василь Тамара до цього часу виріс і поїхав до Петербургу — через що філософ ізнову деякий час був без діла та, по звичаю, проживав у своїх близьких... У Харкові Сковорода почав вести життя, що одразу звернуло на нього увагу мешканців міста. Щодня він уставав ще до сходу сонця та, якщо дозволяла погода, ходив далеко за місто зустрічати схід сонця. Спав дуже мало: не більше чотирьох годин на добу; одягався скромно; їв один раз на день — по заході сонця. Не вживав м'яса й риби, а жив виключно овочами, городиною та молоком. Був „завжди веселий, сильний, рухливий, усім задоволений, до всіх добрий, скромний, усім готовий послужити”. „Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану, навідувався до хорих, розважав печальних, ділився останнім із тим, хто нічого не мав”.

Скінчився шкільний рік, і літом 1760 року Сковорода приїхав у Білгород у гості до Йоасафа.

Білгородський архиєрей поважав філософа й знав йому ціну, тому — бажаючи його назавжди залишити при Харківській колегії, — почав вмовляти його постригтися в ченці. При тому обіцяв йому велику кар'єру та гарне становище серед громадянства. Схвильований цим, Сковорода відповів архиєрейському ченцеві Гервасію: „На що я піду в монахи? Збільшувати кількість лицемірів? Ні! Я бачу справжнє монашество не в рясі, але в життю

безкорисному, задоволенні малим, у відмовленню від усіх прихотів і любови до себе, в шуканні слави Божої, а не людської". . . А кілька днів після цього, коли побачив, що Гервасій, бувший його приятель, гнівається, він заявив, що покидає Харківську посаду і пішов в околиці Білгорода, де цілком оддався своїм думам про світ, Бога та людей.

Йоасаф Миткевич не хотів, проте, щоб Скворода залишив підлеглу йому школу. Він бачив у філософі одного з найкращих учителів колегії і тому почав він знову запрошувати Сквороду до Харківської школи. А для більшого успіху дав право філософові вибрати науку, яку він хотів би викладати . . . Сталося також, що в цей саме час Скворода познайомився зі своїм першим біографом і учеником Ковалинським, який лише вступав до Харківської колегії. Ковалинський дуже до вподоби прийшовся філософу і, бажаючи бути виховником доброго юнака, про що просив Сквороду дядько Ковалинського, він згодився на пропозицію Йоасафа і восени 1762 року знов був призначений до Харківської колегії учителем.

На цей раз Скворода взявся викладати грецьку мову та вести синтаксичну клясу.

Цікавий філософ як учитель і виховник. Тут він ішов один проти всіх. — З цього боку ось як його малює Ковалинський.

Всі виховники й учителі намагалися впевнити учеників, наче щастя полягає у тому, щоб мати багато грошей, смачно їсти, солодко пити, жити не працюючи та забавлятися, — Скворода і словом і ділом доводив, що все це для справжнього щастя не потрібне. Навпаки, треба зменшувати свої потреби, уникати всього непотрібного, відмовлятися від усяких прихотей, бути трудящим та добре виконувати діло, за яке взявся.

Всі учителі казали, що великі мудреці ста-

рого часу, хоч і жили згідно з найкращими правилами людської етики, все таки, як поганці, не могли знати правди і в своїй науці помилялися, — Сковорода намагався довести слухачам думку, що устами тих мудреців говорила правда, що вони, як і святі Христової Церкви, гідні пошани й наслідування.

Семінарія вчила вихованців бачити істоту Христової віри в обрядах, — Сковорода доводив їм, що вона — у справді добродійному життю та любові до ближнього.

Школа й життя впевняли юнаків, що різне соціальне становище людей санкціоноване самим Богом; що чим чоловік багатший, тим він, значить, достойніший в очах Божих — і навпаки; що найбільш угодні Богові ченці, священники, царі, багатчі; що кріпаки також і в очах Божих не більші звичайної худоби. Сковорода лише їм говорив, що Бог не дивиться на лиця, що всяка робота однаково потрібна й жодної праці не треба соромитися.

Вельми також цікавий факт, що показує, як філософ перемагав забобони.

Ковалинський, наслухавшись різних балачок про те, начеб-то на кладовищі вночі лякає нечиста сила, начеб-то встають із могил мерці й т. п., — боявся один ходити вночі повз кладовище. Тоді Сковорода, щоб вкінці знищити в своєму вихованцеві страх, почав водити його ночами на кладовище. При тому, під приводом, начеб здалека ліпше чути гру його флейти, — кидав Ковалинського одного. І такі прохідки на могилки Сковорода повторяв зі своїм учеником до того часу, поки не впевнився, що останній перестав боятися могил і хрестів.

Діяльність Сковороди в Харківській колегії багатьом була не до вподоби. Перш усього до неї негативно ставилися деякі із шкільних товаришів філософа, яких авторитет багато тратив в очах учеників од лекцій філо-

софа. Не сподобався він і Порфірієві Крайському, новому білгородському архiereєві, що замінив Йоасафа Миткевича. У Сковороди тому з'явилося у громадянстві багато ворогів, що намагалися йому пошкодити. Від часу до часу пускали вони про філософа вигадки — одна від другої дурніші. Так, наприклад, довідавшись, що Сковорода не вживає зовсім риби й мяса та що радив комусь другому те ж саме робити, — почали обвинувачувати його у розповсюдженню маніхійської ересі. Побачивши, що філософ любить zostаватися один і сторониться від загалу, — почали казати, що він мізантроп та ворог заповіді Божої про любов до ближнього. Почувши, що про гроші говорив комусь, як про зло — почали обвинувачувати його в безбожництві, „бо”, — казали: „золото — дар Божий, а Сковорода називає його злом”. Довідавшись, що Сковорода листується із Ковалинським, заборонили учневі це робити, загрожуючи звільнити Ковалинського із колегії. Але все те Сковорода терпеливо зносив, можна мовити, — стоїчно зносив. Лише в окремих випадках, коли ставало особливо болюче за неправдиві поговори, — він починав боронитися. Так, одного разу, коли Сковорода занадто багато наслухався про своє маніхійство, — він з'явився на якоесь зібрання і там, у присутності багатьох, виголосив промову, в якій жалувався на тих, що „малюють його сіючим пороки та ересі, чим забороняють людям вести з ним знайомство, мати зустрічі й розмови”.

У серпні 1764 року Ковалинський зібрався до Києва. Поїхав з ним туди й Сковорода. Йому хотілося подивитися на місця, де він провів свої молоді роки, а також побачитися зі своїми родичами та друзями. Останні, у більшості, були його шкільні товариші. Тепер це були архiereї, священники. І останні почали

вмовляти його постригтися в ченці. „Годі, Григоріє, блукати по світі!“ — доводили філософу отці духовні: „Пора й пристати до пристані; нам відомі твої таланти; свята Лавра прийме тебе, як своє чадо, ти будеш стовпом Церкви й прикрасою обителі“. — „Ах, преподобні!“ — з серцем промовив Скворода: „Я стовпотворення множити собою не хочу, досить і вас стовпів необтесаних у Божому храмі!“

Пробувши два місяці у Києві, філософ повернувся до Харкова.

В році 1766, з наказу Катерини II, уведено було в курс Харківської колегії „добронравіє“. Викладати це „добронравіє“ найшли найздатнішим Григорія Сквороду, через що останній був призначений на посаду учителя нового предмету. І Скворода з великою охотою взявся за викладання добронравія, бо це більш усього приходилося йому по душі. Він навіть одмовився від покладеної платні, кажучи, що задоволення, яке йому дає нове діло, багато дорожче для нього, ніж гроші. — Та недовго, проте, довелося тішитися філософові викладанням добронравія. „Добронравіє не грецька синтакса“, і вже перша лекція Сквороди з предмету, що давав змогу розвернутися великому розумові й серцю, — викликала багато балачок. Коли ж філософ написав підручник: „Начальную дверь к христіянському добронравію для молодого шляхетства Харковской губернії“, це вже дало останній привід обвинувачувати його в „лібералізмі“, кажучи мовою нашого часу, — і Сквороду, як і в Переяславі, потягнуно до відповідальности. Але йому не хотілося виправдуватися не знати в чому і він знов покинув посаду, та на цей раз — уже назавжди. Правда, Скворода прийняв участь у призначенім — з приводу його книжки — диспуті, але ж останнє було — з боку філосо-

фа звичайною ввічливістю людини, що вважає нечемністю мовчати, коли її питають.

Із часу перебування Сковороди в Харкові передають таке оповідання. Якось філософ сидів коло гостинного двору на панелі та грав на флейті. Повз нього проїздив харківський губернатор Євдоким Щербинін. Пізнавши філософа, він звелів зупинитися та після свого супутника попросити філософа до себе в екіпаж.

— Їх ексцеленція просять вас потрудитися до них, — сказав посланець.

— Яка ексцеленція? — запитав Сковорода. — Скажіть їй, що я її не знаю.

Здивований посланець не знав, що й як йому відповідати начальникові. Але всеж передав після деякого вагання слова Сковороди.

— Тоді скажіть, що просить його Євдоким Олексієвич Щербинін, — проказав губернатор.

Посланець передав слова генерала.

— А, цього знаю, — одповів Сковорода. — Кажуть, добрий чоловік і неаби-який музика.

І зараз же підійшов до повоза.

СКОВОРОДА НА МАНДРІВЦІ

Зовсім покинувши урядову службу, Сковорода разом із тим попрощався вже з життям горожанина. Він починає тепер вести життя мандрівного дячка, „старця”, як каже наш нарід. До самої своєї смерти, на портязі майже тридцяти років, Сковорода мандрує з одного місця України на друге. Ми бачимо його то у Гужвинському в Земборських, то в Гусенці у Сошальських, то в Бабах у Щербиніна, то в Бурлаках у Захаржевських. Він зустрічається нам то у Вороніжчині, то в Курщині, то в Орловщині, то в Полтавщині, то в Харківщині. Кінці в сто-двісті кілометрів і

більше — для нього не страшно. Де не жити — йому все одно. Він живе у дорозі. Для Сковороди тепер зовсім не зрозуміла психологія горожанина, якому здається, що життя — то хата власна та родина, а шлях — щось інше, якась кара Божа. Філософ однаково почуває себе, і ночуючи в степу під осіннім дощем, і в хаті селянина, і в хліві, і в палаті багатого дідича.

З ціпком-журавлем у руці, у смушевій шапці, селянській свитці, з торбою за спиною, де лежать стара біблія та флейта, — він помалецьку переходив із одного кінця України в другий, скрізь наставляючи людей на добро, набуваючи собі великої слави та ім'я „мандрівного університета” й „ходячої академії”. Для нього тепер непотрібні ні кляси, ні кафедра. Авдиторією для нього є — весь широкий простір України. Він учить по ярмарках, сільських зборах, на цвинтарях, у полі, в хаті, куди зайшов переночувати, на улиці. Скрізь він знаходив слухачів, що відгукались прихильно на його слово. Селяни скрізь із радістю приймали у себе Сковороду. У них утворилося повір'я, що того Бог любить, до кого заходить старчик Сковорода. Вони, один наперед другого, запрошують його до себе в хату і частують усім найліпшим, що в них є. Селяни ладять йому чоботи, свиту, сорочку; шиють нові, як старі подерлись. Вони засвоюють його пісні та вірші, переймають „сковородинські” мотиви, зберегаючи їх у своїй пам'яті й до нашого часу. Слава про Сковороду розноситься по всіх усюдах України, і кожний — селянин-кріпак, чи пан — намагаються почути його слова.

Було б великою помилкою гадати, що коли Сковорода мав багато друзів і знайомих поміж панамі-дідичами, коли у них часто-густо бував і проводив час, — що він тоді піддавався загальному тонові панського жит-

тя, підпадав під вплив порядків і понять, що царювали там. Навпаки, Сковорода своєю особою примушував усіх застосовуватись до себе, а від природи поганий чоловік не міг попасти йому в друзі й побачити його у себе в хаті. Переказували навіть, наче пани переставали бити своїх кріпаків, зачувши, що в околиці з'явився старчик Сковорода. І, безумовно, не бувало диких екзекуцій там, де перебував філософ. Взагалі ж, треба було бути простим чоловіком, не гордувати зза своєї знатності або багатства та не зловживати своїм становищем дідича, щоб попасти в коло знайомих Сковороди. І, звчайно, коли філософ заходив до якого-будь дідича, він не жив у панських покоях. Притулком йому була сторожка в пасіці, кухня, або стайня, яку він, між іншим, любив більш усього. Він не потребував і жадних услуг, а все, що йому потрібне було, робив сам.

Сковорода любив зоставатися один, але та кож не належав до людей, що цілком уникають загалу. Він любив бути один, але часдо-часу любив зобачитися з друзями, побалакати з ними про вищі питання життя а, можливо, що й випити чарку. Не уникав навіть бенкетів, як-що на них не було людей, які прийшли з одною метою — побачити популярну особу філософа. Він у всьому був чоловіком поміркованим і уникав лише того, що вважав для себе непотрібним.

У 1770 році Сковорода — разом із дідичем Сошальським, у якого в той час перебував, — зібрався до Києва. Ця мандрівка закінчилася подією в житті філософа, що сильно вплинула на нього та в кінець настроїла його на лад містичний. Сковорода завжди був переконаний, що у ньому живе Дух Божий, і завжди, тому, намагався робити так, як підказувала його „мініерва”. Але подія, що скоїлася з ним тепер, сильно відбилася на

його психіці.

Уже три місяці жив Сковорода в Києві і мав намір лишатися там далі, коли нагло почув у собі наказ „мінерви” — покинути місто. Він почав просити родича свого Юстина, в якого мав притулок, одправити його до Харкова. Останній не згоджувався на те одразу і вмовляв філософа залишитися в нього ще деякий час. Сковорода завагався й начеб-то згодився. Але на другий день після розмови з Юстином пішов на Подол і там, стоячи над Дніпром, почув сильний запах мертвечини. Це цілком упевнило Сковороду в його попередньому рішенні виїхати з Києва, і він на другий же день залишив місто. За два тижні приїхав Сковорода до Ахтирки та зупинився в настоятеля ахтирського монастиря — Венедикта одпочити від довгої подорожі. І ось одержується звістка в Ахтирці, що в Києві чума і місто оточено карантинном. Ось як оповідав згодом сам філософ про своє враження, що зробила на нього ця звістка: „Мгновенно ізліяніє нікое сладчайшее наповнило душу мою, от котораго вся внутренняя моя возгорілась огнем і, казалось, что в жилах моих пламенное течение кругообращалось. Я начал не ходить, а бігать, аки би носим ніким восхищенієм, не чувствуя в собі ні рук ні ніг, но будто би я весь состояв із огненного состава, носимаго в пространстві кругообращенія. Весь мір ісчез предо мною; одно чувство любви, благонадежности, спокойствія, вічності оживляло существованіє мое. Слези полились із очей моїх ручьями и разлили нікую умиленную гармонію во весь состав мій. Я проник в себя, ощутив аки синовнее любви увіреніє, и з того часа посвятив себя на синовнее повиненіє Духу Божію”.

Останні двадцять літ життя філософа мають пропуск у біографії його. У той час Ковалинський, щооставив нам „Житіє Сково-

роди”, жив у Петербурзі та за границею, через що не міг знати добре, що діялось з його другом. Сам же Скворода не любив займати своєю особою увагу других, хоч і не відмовлявся взагалі від оповідань про те, що бачив під час своїх безконечних мандрівок по світі. Тому його друзі не могли переказати про Сквороду фактів із останніх років його життя, що повинні б були зайняти місце у біографії філософа. За те із цієї епохи зосталося багато цікавих легенд, що може й не цілком певні з боку передаваних ними фактів, зате дуже, дуже характерні для постаті українського мудреця. Ось найголовніші із них:

1. Катерина II, наслухавшись багато різних оповідань про Сквороду, просила Потьомкіна, що їхав на Україну, побачитися з філософом і запросити його до Петербургу. Післанець Потьомкіна застав Сквороду в полі. Він сидів коло дороги на камені та грав на скрипці. Оддалік паслася одна овечка господаря, в котрого Скворода мав під той час притулок.

— Вас просить до себе в Петербург імператриця, — заявив післанець філософу.

— Скажіть матушці-цариці, що мені моя скрипка й овечка дорожчі від царського вінця, — відповів філософ.

2. Філософ був якось в одного дідича. Сиділи за столом і розмовляли, як звичайно в присутності Сквороди, про питання життя. Аж увіходить до хати знайомий господаря, що недавно повернувся з Петербурга та з'явився сюди лише для того, щоб мати змогу потім говорити про себе, що я — мовляв — знайомий особисто зо Сквородою.

— А, ви будете Григорій Савич?! Той савий, про якого я стільки чув та якого стрінути та послухати так бажав, — почав роз-

в'язний петербуржанин. — Позвольте... — і він протягнув руку філософові.

—Позвольте й мені, позвольте, позвольте, — перебив його Сковорода, відступаючи до дверей, і зник за дверима.

3. Оповідали, що Сковорода — якось було — вирішив одружитися з дочкою небагатого дідича, але сильна любов філософа до волі примусила його утікати майже із-під вінця, залишивши молоду в смішно-трагічному положенні.

4. Запевняли, що Сковорода, коли його літом у полі настигав дощ і не було де сховатися, роздягався до голого тіла та ховав увесь свій одяг у торбину, лишаючись під дощем в убранню Адама.

5. Нарешті переказували й таке, начеб-то цариця Катерина, яка завжди намагалася побачити Сковороду, стрінулась таки з філософом в одній зі своїх подорожей по Україні.

— Чого ти чорний такий? — було перше питання з боку цариці.

— Того, що я Сковорода, — відповів коротко філософ.

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ СКОВОРОДИ

Наступив рік смерти Сковороди. Філософ жив у той час у дідича Ковалевського, 40 кілометрів на північ од Харкова, у селі ПанІванівці. Він увесь час нездужав і кашляв. Йому ішов уже 73-ій рік життя і старість брала своє. Але не вважаючи ні на старість, ні на те, що стояла кепська погода — йшли сильні дощі, — Сковорода в липні 1794 року вібрався в подорож у село Хотетово Орловської губернії. Він поїхав до Ковалинського, який після дев'ятнадцяти років життя в Петербурзі та поза кордоном тільки-що повернувся на село до свого маєтку, зрозумівши, що нема щастя й долі в орденах і чинах. Філо-

соф, здається, мав на меті доручити у певні руки рукописи своїх творів, з яких жодного не надруковано за життя, а також побачитися й побалакати після довгої розлуки з тим, кого він визнав „спосібнішим прийняти істину й любити її”.

Пробувши у Ковалинського три тижні, на протязі яких читав і поясняв своєму другові власні твори, він, з волі все тої ж „мінерви”, помандрував ізнов на Україну. „Там хочу вмерти”, — казав другові, що вговорював його провести кінець життя свого в Хохетові. Але ж Скворода слухав голосу „мінерви”, і ні дощі, ні збільшений кашель, ні явна хорість, ні поради друга переждати який час — не змогли схилити філософа залишитися надалі в Орловщині.

— „Мінерва” велить мені їхати, — проказував слабий старчик, і вибрався знов у дорогу.

Ковалинський давав йому на дорогу грошей.

— Візьміть, — казав він, — може дорогою слабість збільшиться, то знадобляться.

— Ах, друже мій! — з докором відповідав Скворода. — Невжеж я ще не придбав у Бога Його ласки, щоб не вірити, що Промисл Його вірно дбає про нас і дає все необхідне нам, коли того треба?

Сильні дощі примусили проте хорого старця зупинитися на якийсь час у Курську. І тут він перемінив свій перший намір їхати в Гусенку. „Мінерва” підказала йому повернутися в Пан-Іванівку до Ковалевського.

У Пан-Іванівці Скворода прожив ще коло півтора місяця. Ввесь цей час він ходив, хоч і počував себе хорим. Часто-густо при тому він з усмішкою на обличчю казав: „Дух бодр, плоть же немощна”.

Перед смертю, на пропозицію Ковалевського, філософ висповідався й причастився.

Існує таке оповідання про останній день життя філософа.

До Ковалевського приїхали гості. Скворода був веселий і більшу частину дня пробув поміж гістьми. Він жартував та розважав гостей оповіданнями із свого довгого та цікавого життя. Але після обіду, під вечір він вийшов у сад. Був теплий осінній день. Скворода проходжувався по саду та роздавав селянській дітворі, що посідала на пліт, овочі. Нарешті узяв заступ і на горбку коло ставка, під старою, гилястою липою почав копати яму... Тимчасом занепокоєний довгою відсутністю Сквороди господар почав шукати його і найшов за цією чудною роботою.

— Що це ти, друже? Чим отце ти займався?
— спитав Ковалевський, підходячи до нього.

— Час, друже, кінчити странствіє. Час успокоїтися.

— Та що це ти, брате, годі! Пусте ти говориш. Не жартуй. Ходімо до хати.

— Іду, тільки вислухай моє останнє до тебе прохання. Нехай тут буде мій вічний спочинок.

Прийшли до хати. Але філософ не довго зостався між гістьми та пішов до себе в кімнату. Тут він вимився, передягнув білизну, поклав під голову свою свитку, біблію та флейту; ліг, схрестивши на грудях руки, — і помер.

Скворода помер ранком 29 жовтня 1794 р. та був похований на тому самому місці, де він часто-густо з флейтою або скрипкою в руках любив зустрічати ранішню зорю. На його могилі зроблено напис, що він сам написав для себе:

„Світ ловив мене, але не спіймав”.

Року 1814, невідомо ким і з якої причини, останки філософа перенесено в сад свяще-

ника Пан-Іванівки і поховано поруч із дідами того села.

ПОГЛЯДИ СКОВОРОДИ НА СУЧАСНЕ ЙОМУ ЖИТТЯ.

Факти життя Сковороди, про які ми говорили, передаючи особистий життєпис філософа, а також деякі пізніші оповідання про нього, є дуже характерними для особи Сковороди. Вони наświetлюють той бік вдачі його, який найбільше цікавив широку масу українських людей, сучасників філософа — це перше; друге: вони відбивають у певній мірі відношення самого Сковороди до тодішніх подій в Україні. Тому в оповіданнях про Сковороду ми маємо деяку підставу добачати розгадку вдачі самого українського філософа та його ставлення до того, що робилося за його життя в Україні й з Україною.

Трудно тепер перевірити, які з тих оповідань і наскільки відповідають правді-фактам, що могли їх породити. Але вони всі є цікаві й важні тим, що дають підставу робити висновки щодо відношення Сковороди й його народного оточення до подій і порядків, які тоді в Україні запроваджувались. Тим більше, що вони цілком гармонізують із фактами, які нам відомі з біографії Сковороди.

На очах Сковороди проходило все ступеневе нищення вольностей України, що відбувалося на протязі XVIII століття. А Сковорода записав у більш, ніж виразному, недвозначному вірші: „De libertate”, як він до того ставиться. Там читаємо:

«Що то за вольність? Добро в ній яке?

Інші говорять, ніби золоте.

Ах, не злате: еслі сравнить злато,

Проти вольности іще воно блато.

О, коли би ж мні в дурні не пошитись,

Дабн вольности не міг як лишитись.

Будь славен во вік, о муже ізбранне,
Вільности отче, герою Богдане!»

З другого боку, такі факти з життя Сковороди особливо кидаються у вічі.

1.) Молодий сільській хлопець попадає через шкільну бурсу до царської капелі в Петербурзі, і стамвідти випрошується. Видно, там на чужині, в чужому оточенні не може бути. — 2.) Коли його звільняють і дають йому звання придворного співця, він не використовує його в житті. Хіба лише у випадку можливості побувати за границею. — 3.) Відмовляється від формального закінчення академії. — 4.) Ухиляється від посади дяка в Мад'ярщині, щоб іти подорожувати. — 5.) Повернувшись додому з подорожі за границю, вступає на службу, однак зараз же попадає в конфлікти з владою, коли переконався, що в школі не думають так, як він. — 6.) Відмовляється від служби в Троїцько-Сергієвій Лаврі (коло Москви), бо тягне його на батьківщину — Україну. — 7.) Не кориться вимогам урядової школи в Харкові й двічі її лишає, однаково як не підкоряється панській писі й примхам раніше при конфлікті з панством Тамарами.

Безумовною помилкою є добачити в наведених фактах-епізодах одне „чудацтво” старчика, як то у більшості хотять сприймати деякі російські автори. Наведені бо свідчення про вдачу Сковороди, про його поступовання що інше говорять. Своєю поведінкою філософ наче заперечує нові порядки, які на його очах творяться. Не знаючи ще, зараз по повороті додому зза границі, як і що тепер дома, він приймає запрошення до Переяславської колегії на працю й навіть вітає віршем того, хто його запросив. Але на тому початок і кінець. З'орієнтувавшись, чим віє в школі й навколо, — він одразу ж доводить до розриву, і в різкій формі. Сковоро-

да цілком свідомо відходить від офіційного життя, відчуваючи його неволю; свідомо поринає в народню українську гущу, шукаючи там любої йому вільности. І лише в такому сенсі приймаючи життєву путь Сковороди, стане зрозумілою його епітафія, що собі її сам уложив. Сковорода по натурі своїй не був якимсь анахоретом (він любив людей і жив з ними), але тому, що він підкреслював перед усіма: не треба іти шляхами відступства зза чинів і пропоновані становища.

З такою нашою інтерпретацією поступовань особистого життя Сковороди, на тлі політичного тогочасного положення України, цілком гармонізують і писання його, в яких торкається взагалі тем громадсько-суспільного життя. Філософ охоче зупиняється на цій темі, особливо в своїх віршах. Його вірші — це неначе його публіцистика. Чи то його оригінальні твори, чи перерібки, чи переклади з чужих авторів: стародавніх Овідія й Горация чи середньовікового Мурета-голяндця, — вони в Сковороди все однакові. Візьмемо до прикладу. Ідеал Сковороди:

„О, селянський мплий, любий покою,
всякої печалі лшшений!”

„О, бібліотеко ти моя ізбранна,
о немногими книги читані,
о коморка тільки що одному вмсна!”

А „хто тебе од книжок і од волі манить,
знай, шо лестні суть ті душі”, —

думає Сковорода. І знов так:

„Трудно покорити гнів і прочі страсті,
Трудно не віддять себе в плотяні сласті,
Трудно од всіх і туне знести укоризну,
Трудно **оставить за Христа отчизну,**
Трудно взять од землі ум на гори небесні,
Трудно не потопиться в міра цього бездні.
Хто може побідити всю цю злобу древню, —
Це цар, властитель, кріпок через силу душевну.”

З життя Сквороди виходить, що він особисто не міг навіть „за Христа отчизну оставить”, а тим більше за службову кар’єру „молодого малоросійського шляхетства”, яке за його свідомого життя обильно плодилося з бувшої української старшини, що здавала свої духові позиції.

Ще сильніше й яскравіше виступає публіцистична риса Сквородинських писань у творі, що в ньому дехто добачає первотвір майбутніх Гоголівських „Ревізора” і „Мертвих Душ” ,написаних п’ятдесят років пізніше.Ось цей твір Сквороди:

Петр для чинів угли панські тре.
(Власник ордена „Володимира 3-єй степені”)
Федько купець при аршині все лже.
(„Аршинники” є в „Ревізорі”)
Той строїть дім свій на новий манір.
(Леніцин у „Мертвих Душах”)
Той весь в процентах: пожалуй повір.
(Петух і інші у „М. Д.”)
Той непрестанно стягає ґрунта.
(Констанджогло у „М. Д.”)
Той іностронні заводить скота.
(Кошкарев у „М. Д.”)
Ті формірують на ловлю собак.
(Ноздров у „М. Д.”)
Цих шумить дім од гостей, як кабак.
(Ноздров, Леніцин у „М. Д.”)
Строїть на тон свій юриста права.
(Юрист є в II-ій ч. „М. Д.”)
З диспуту студенту трещить голова.
Тих безпокоїть Венерин Амур.
(Андрій, Піскарев)
Всякому голову мучить свій дур.
Той панегірик сплетаєт, солжет.
(Ціле покоління його)
Лікар подряд ставить мертвих людей.
(Тема „Мертвих Душ”)
Цей образи жирових чет тузов.
(„Ігроки”)
Стьопка біжить, як на свадьбу, в позов.
(Тема „Повісті про те, як посварилися Ів. Ів. з Ів. Нік.”)

Наведені приклади доводять, що Сковорода під зовнішністю „чудацтва” крив ясний образ протестанта проти тих процесів перетворення людської вдачі українця, які під впливом нових порядків, несених Москвою, відбувалися за той час в Україні. Він розумів, що несила його була, а навіть цілої України, заперечити біг подій, що відбувався в краю. Але для нього це не визначало, що треба ті події благословити, що він сам має теж пуститися у вир тої каламуті, яка охоплювала Україну. Тому філософ протестував, але в той єдиний спосіб, який йому здався можливим: **не йти по стежці, яку вказували нові пани положення.** Морально чистий, Сковорода самою вдачею своєї натури не сприймав того, що бачив, не міг сприйняти; нутро йому його переверталось від погляду на дійсність, що у вірші свому списує, — і Сковорода одходить своїм особистим життям од того, що бачить. Одходить до селянина й козака, що обертаються волею нових порядків у кріпака, не пориваючи і з паном-другом, що іще не загубив у собі старих чеснот козацького старшини та не кинувся у вир наживи, одверто й цинічно продаючи старі ідеали. Тим Сковорода не тільки сам собі не купує ціною своєї високої освіти й таланту, Богом йому даного, нового „благородного шляхетства”, а навпаки, відхиляється, одступає від цілої офіційальщини життя, що репрезентує нові порядки, і незломно залишається зі своїм старим українським положенням; залишається з селянством, що, як і він, те старе зберегає. Філософові це тим легше дається, що ті, до кого він од панства нового відійшов, його зрозуміли й душею своєю прийняли.

Дійсність, що відгонить від себе Сковороду, натурально, звертає його увагу в бік абстракцій, в бік уяви та мислі. Сковорода

став філософом. Але що уява його від малих літ і школи занята найбільше Біблією, Отцями Церкви й стародавніми, грецькими й латинськими письменниками, — він і поринає цілком своїми міркуваннями по їх стежці. Хоч Сковорода уміє читати по-латині й хоч в часи його вже написані твори Декарта, Спінози, Лейбніца, — ми проте з натяжкою хіба дошукуємось у творах нашого філософа думок тих нових мислителів. Сковорода цілковито обмежений тим, на чому виріс. І хоч ми знаємо, що він, перебуваючи заграницею, шукав і відвідував учених людей; мусів би читати їх твори, бо то ж було для нього найбільш цікавим заняттям, — він хіба де-що з містичних настроїв Беме переняв там на заході. Решта в думках Сковороди — оригінальне його власне, правда, побудоване на матеріялі старому: на Біблії, патристиці та греко-латинській стародавній літературі. Сковорода ніде не посилається на нових мислителів, зате дуже часто згадує про стародавніх. Цим ніби особливо Сковорода підкреслює свій зв'язок з тими давніми, а не з новими, „модними”. Сковорода одночасно не ставить собі завдання уняти в якусь філософську систему цілий світ. В нього брак конструкції, що відтворювала б світ, з'ясовуючи його за уявою філософа. Тому Сковорода науку не можна фактично рівняти до Платона чи Сократа, до Декарта чи Спінози, хоч його іноді звуть іменами цих мислителів. Наука Сковороди має чисто практичне значення: його наука — це наука етики, моралі. Розв'язуючи питання первопричини речей, — Сковорода не зупиняє на тих питаннях своєї виключної уваги. Йому це потрібне хіба як підпора прав моралі. Йому те потрібне лише остільки, оскільки допомагає розв'язанню питань практичного поведження.

*

Після смерти Сковороди в різні часи та різні особи видали друком кілька його трактатів, що переховувалися до російської революції в Румянцевському музеї в Москві та в Духовній академії у Києві.

І тільки у соті роковини смерти філософа (1894 р.) Харківське Філологічне Товариство впорядкувало могилу філософа та видало великий том його творів під ред. проф. Д. Багалія.

Перед початком Всесвітньої першої війни вийшли вдруге твори Сковороди під редакцією В. Бонч-Бруєвича (1912 р., Петербург), але теж не всі.

Отже ні в одно із цих видань не увійшла вся літературна спадщина філософа.

Була звістка, що саме тепер друкується повна збірка розшуканих його творів у Сове-
тах.

При обох названих збірках творів Сковороди надруковано також життєпис його, написаний другом і учнем філософа Михайлом Ковалинським.

Про Сковороду писалося останньо досить багато. Літературу про нього можна знайти в „Історії Української Літератури” **М. Возняка** т. III. (Львів, 1924 р. Стор. 533-35). Філософію його подає книга **В. Ерна** „Г. С. Сковорода” (Вид. „Путь”). Раніш писали про нього Г. Данилевський (Ор. Халявський) в „Основа” (1862); проф. А. Єфіменкова в „Неділі” (1899); проф. Ф. Зеленогорський в „Вопросах Філософії й Психології”. У них подається попередня література про Сковороду.

Друкарня Української Православної Церкви в ЗДА.

Р. О. Box 595, So. Bound Brook, N. J. — U. S. A.
diasporiana.org.ua